

Kur'an'da Sesin Mânaya Delâleti: Kıyamet Âyetleri Örneği*

Sümeyye Bahça¹

Öz

Kur'an-ı Kerim'in benzersiz üslûbunu canlı ve etkileyici kılan en belirgin özelliklerden birinin, anlam yapısıyla yakaladığı uyum ve âhenk olduğu söylenebilir. Bu bütünlüğü ortaya çıkaran faktörlerin başında ise Kur'an'ın harf, kelime ve cümlelerinin telaffuzu esnasında çıkan sesin, anlatmak istediği manaya işaret etmesidir. Bu makalede, söz konusu insicamın oluşmasında önemli bir yeri olan ses ile anlam arasındaki ilişki incelenecektir. Çalışmanın zeminini oluşturan Arap fonetiği ve özellikleri ele alınarak sesin delâleti konusuna temas edilecek, klasik ve modern dönem âlimlerinin yorumları ışığında Kur'an'da sesin mânaya delâleti ve bu delâletin üslûp üzerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılacaktır. En nihayetinde ses ve anlam ilişkisinin kıyamet âyetlerine yansımaları ele alınarak; özellikle kıyamet, cennet ve cehennem tasvirleri üzerinden bu ilişki analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Semantik, Fonetik, Üslûp, Âhenk, Delâlet, Kıyamet.

Bahça, Sümeyye. "Kur'an'da Sesin Mânaya Delâleti: Kıyamet Âyetleri Örneği". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 8/4 (2024), 849-871. <https://doi.org/10.32711/tiad.1564267>.

Geliş Tarihi	09.10.2024
Kabul Tarihi	16.12.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Bu makale, 2019 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda kabul edilen "Kur'an'da Sesin Mânaya Delâleti: Kıyamet Âyetleri Örneği" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

¹ Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Bilim Dalı, sumeyye_tug@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9793-224X

Sounds Signifying Meaning in The Qur'an: The Judgement Day Verses*

Sümeyye Bahça¹

Abstract

It can be said that one of the most distinctive features that makes the unique style of the Qur'an vivid and impactful is the harmony and coherence it achieves with its structure of meaning. Among the primary factors contributing to this unity is the way in which the sounds produced during the recitation of the Qur'an's letters, words, and sentences indicate the meaning intended to be conveyed. This article will examine the relationship between sound and meaning, which plays a significant role in creating this coherence. By addressing the phonetics of Arabic and its characteristics, the subject of sound's indication of meaning will be explored. Additionally, the study will attempt to identify how sound signifies meaning in the Qur'an and its influence on the Qur'anic style, based on the interpretations of classical and modern scholars. Ultimately, the reflection of the relationship between sound and meaning in the verses concerning the Day of Judgment will be analyzed, focusing particularly on this relationship through depictions of the Resurrection, Paradise, and Hell.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Semantics, Phonetics, Style, Harmony, Signification, Day of Judgment.

Bahça, Sümeyye. "Sounds Signifying Meaning in The Qur'an: The Judgement Day Verses". *Türkiye Journal of Theological Studies*, 8/4 (2024), 849-871. <https://doi.org/10.32711/tiad.1564267>.

Date of Submission	09.10.2024
Date of Acceptance	16.12.2024
Date of Publication	31.12.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

* This article is based on the master's thesis titled "Sounds Signifying Meaning in The Qur'an: The Judgement Day Verses" which was accepted in 2019 by the Department of Basic Islamic Sciences at the Social Sciences Institute of Uludağ University.

¹ PhD Student, Bursa Uludağ University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Tafsir Division, sumeyye_tug@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9793-224X

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, çeşitli konuları işleyip muhataplarına sunarken tamamen özgün bir ifade tarzı kullanır. Onun harf, kelime ve sûrelerinde, anlamla uyum sağlayan bir ses âhengi mevcuttur. Kur'ân'da, delâlet ettikleri anlamlarla sıkı bir ilişkiye sahip pek çok kelime bulunmaktadır. Bu kelimeler telaffuz edilirken, anlamlarını adeta hissettirir ve delâlet ettikleri bağlamla uyumlu bir şekilde kullanılırlar.

Arapça'nın fonetik zenginliği, Kur'ân'ın i'câzını anlamaya yönelik çalışmalarda önemli bir inceleme alanı oluşturmuş; Kur'ân'daki ses ve anlam ilişkisi, klasik dönem âlimlerinden modern araştırmacılara dek dikkat çeken bir konu olmuştur. Bu bağlamda, klasik dönemde Halîl b. Ahmed, Sîbeveyhi ve İbn Cinnî gibi âlimler, Arap dilinde harf ve seslerin anlam üzerindeki etkilerini sistematik olarak incelemiş; Zemahşerî *el-Keşşâf*'ında, Fahreddîn er-Râzî *Mefâtihü'l-gayb*'ında çok az da olsa bu konuya değinmişlerdir. Modern dönemde ise Seyyid Kutub'un *fi Zilâli'l-Kur'ân* isimli tefsirinin yanı sıra *Kur'ân'da Edebî Tasvîr* ve *Kur'ân'da Kıyâmet Sahneleri* adlı çalışmaları, Mustafa Sâdık er-Râfî'nin Kur'ân'daki edebî yapı ile ses-anlam uyumunu açıklayan görüşleri ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'ân Dili* adlı eseri gibi önemli kaynaklar Kur'ân'ın fonetik yapısını ve anlam ilişkisini ele almışlardır. Konuya dair önemli tespitlerin bulunduğu sınırlı sayıdaki çağdaş çalışmalar arasında Mâcid Neccâr'ın *ed-Delâletü's-savtiyye fi'l-Kur'ân* isimli kitabı, Necdet Çağıl'ın *Kur'ân Belâgati ve Fonetîği Yönünden Kıraatler* adlı doktora çalışması, Kâmilî Beşîr'in *es-Savt ve'd-delâle fi'l-Kur'ân* isimli yüksek lisans tezi zikredilebilir.³ Bu eserler Kur'ân'ın mucizevî yönünü vurgulasa da genellikle anlamın kelime bazında incelenmesiyle sınırlı kalmış, harf ve seslerin taşıdığı anlam ilişkisini bütüncül olarak ele almamıştır.

Kur'ân'daki ses ve anlam uyumunu tefsir ve kıraat ilimleri açısından değerlendirmek, bu alanda derinlemesine ele alınmamış bir konudur. Özellikle, Kur'ân'ın lafızlarının, dilin fonetik yapısına nasıl katkıda bulunduğu; harf, kelime ve âyet diziliminin gramer kuralları içinde anlam ve ses tonu ile olan ilişkisi bugüne dek yeterince değerlendirilmemiştir. Çalışmamız, semantik ve fonetik gibi iki önemli disiplini harmanlayarak Arapça'da ses-mâna uyumunu filolojik ve fonetik tahlillerle ele almakta; ayrıca bu yönüyle tefsir ve kıraat literatürüne katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, sesin delâleti konusunda yeni bir analiz sunan çalışmamızın, Kur'ân'ın edebî ve dilbilimsel inceliklerine dair yapılan önceki çalışmaları tamamlayıcı, aynı zamanda kuşatıcı bir nitelikte olup literatüre katkı sunması hedeflenmektedir.

1. Arap Dili Fonetîği ve Ses Delâleti

İlk dönemlerde el-Arabîyye adıyla bilinen Arapça dilbilgisi, hicretin ilk dönemlerinden sonra ilerleme kaydetmiştir.⁴ Erken dönem âlimleri Ebû'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688), Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi (ö. 180/796), sözdizim ve kelime yapısı hakkında biçimbilimsel bilgilere eserlerinde yer vermişlerdir. Arap dilbilimi, bu dönemin başlarından itibaren ses ve delâlet konularına odaklanmış,⁵ Arap sesbilimi ise klasik Arapça dilbilgisi ve telaffuzun önem taşıdığı kıraat ve tecvid disiplinlerinde kendini

³ Ayrıca bk. Muhammed Tayyib Okıç, *Kur'ân-ı Kerîm Üslub ve Kıraatı* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977); Mehmet Keleş, "Kur'ân Tilavetinde Ses ve Mana İlişkisi", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık 2023), 177-198.

⁴ Nazife Nihal İnce, *Hicri İlk Dört Asırda Arap Dili Sesbilim Çalışmaları* (Konya: Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 10.

⁵ Muhammed Hasan et-Tayyan, "Araplarda Fonetik", çev. Ahmet Yüksel, *OMÜİFD* 17 (2004), 301-319.

göstermiştir. Harflerin mahreç ve özelliklerini ele alan artikülasyon fonetiğine yönelik girişimler hicrî II. ve III. yüzyıllarda başlamıştır.⁶ Bu dönemlerde, Arap dilindeki seslerin oluşumu ve sahip olduğu farklı özellikler incelenmiştir. Halîl b. Ahmed'in yazdığı *Kitâbü'l-ayn*, seslerin alfabetik olarak incelendiği ve sözcük köklerinin analiz edildiği ilk eser olarak kabul edilir. Bazı araştırmacılar bu eseri, Arap dilinde sesbilim alanındaki ilk sistematik çalışma olarak görmektedir.⁷ Halîl b. Ahmed, harflerin çıkış yerlerine dayanan bir metot geliştirmiş, ardından Sîbeveyhi, *el-Kitâb* eseriyle dilbilgisi, morfoloji ve fonetik konularında kalıcı bir miras bırakmıştır.⁸ Hicrî IV. yüzyılın önde gelen dilbilimcilerinden İbn Cinnî (ö. 392/1002), fonetiği bağımsız bir bilim dalı olarak ele almış ve sesbilim üzerine kaleme alınan ilk özgün eseri sunmuştur. Arapça sözcüklerin oluşum şekillerini araştıran İbn Cinnî, ilk kez "*el-iştikâku'l-ekber*" terimini kullanarak Arap dili etimolojisinin temellerini atmıştır.⁹ İbn Cinnî'nin ses çalışmalarının büyük bir kısmını *Sırru şmâati'l-irâb* içerisinde işlemiştir. Eser, *Kitâbü'l-ayn*'in ardından fonetik üzerine kaleme alınan en değerli kaynaklardan biri olarak kabul edilir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Batı'daki sesbilim çalışmaları Arapça'ya uyarlanmaya başlanmış ve uzun bir duraklamanın ardından Arap sesbilimi yeniden canlanmıştır. Modern Arap ses bilimcileri, önceki çalışmaların üzerine eklemeler yaparak bu alanda ilerleme kaydetmişlerdir. Ayrıca geçmişten gelen mirası devralarak, Avrupa'da sesbilimi çalışmalarında kaydedilen bu gelişmeleri Arapça'ya adapte etme çabası içinde olmuşlardır. Bu bağlamda, İbrâhîm Enîs'in kaleme aldığı *el-Esvâtü'l-lugaviyye* adlı eseri, Temmâm Hassan'ın *Menâhicü'l-bahs fi'l-luga* ve Muhammed el-Antakî'nin *el-Veciz fi fîkhi'l-luga* adlı çalışmaları bu gayretlerin önemli örnekleri arasında yer almaktadır.¹⁰

1.1. Arap Fonetikinin Özellikleri

Arap dilini fonetik açıdan incelediğimizde, karşımıza ilk olarak seslerin çıkış noktaları (mahreçler) ve harflerin özellikleri gelir. Bu unsurlar, dilin ses yapısını anlamak için temel bir zemin oluşturur. Ancak, Arapçanın yalnızca bu yönleriyle değil, aynı zamanda fonetik zenginliği ve derinliği ile de dikkat çektiği görülmektedir. Bu bağlamda, çalışmamızda harflerin ifadede oynadığı rol, kelime içindeki sıralanışları, harf-kelime uyumu ve anlam ile vezin arasındaki âhenk gibi unsurlar da ele alınacaktır. Arapça'nın bu anlamda sahip olduğu zenginliğini *Lugâtü's-şâire* isimli eserinde ayrıntılı bir şekilde ele alan Abbas Mahmut Akkâd, şiirsel ya da sade bir dil kullanılsa bile bu dilin her zaman ses ve anlam ilişkisiyle doğal bir içsel mûsiki oluşturduğunu vurgulamıştır. Ayrıca bu özelliğin Arapça'da oldukça belirgin olduğunu; harflerin birleşiminde, kuralların ve kavramların oluşumunda, aruz ve vezin sistemlerinde açıkça kendini gösterdiğini ifade etmiştir.¹¹

⁶ Mustafa Kaya, *Arap Dili Fonetik Ses-Anlam İlgisi* (Erzurum: Eser yayınları, 2011), 17.

⁷ Ahmet Yüksel, "İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Hâlîl b. Ahmed el-Ferâhidî Örneği", *OMÜİFD* 24-25 (2007), 134.

⁸ Seyit Yıldırım, *Sîbeveyh ve Kıraatler*, (Ankara: Sonçağ yayınları 2024), 110.

⁹ Mehmet Yavuz, "İbn Cinnî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/398.

¹⁰ Mustafa Kaya, *Arap Dili Fonetik Ses-Anlam İlgisi*, 33.

¹¹ Abbas M. Akkâd, *Lugâtü's-şâire* (Kahire: y.y., 1995), 112; Kemâl Muhammed Bişr, *İlmu'l-esvât* (Kahire: Daru'l-Garîb, 2000), 46.

1.1.1. Harflerin Mahreçleri

Arapça'da sarf ilmine ait bir kavram olan mahreç, h-r-c (خرج) fiilinin sülâsi vezninden türetilen ve çıkış yeri anlamına gelen mimli mastardır. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) mahreci istilâhî olarak "harfin doğduğu yer ve alan" şeklinde tanımlamıştır.¹² Arap harflerini mahreç sistemine göre ilk kez düzenleyen Halîl b. Ahmed, harfleri sıralarken, mahreçlerini dikkate almış ve harfleri boğazdan dudğa doğru sıralamıştır.¹³ Harflerin mahreç sistemine göre nihai olarak düzenlenmesini sağlayan ise İbn Cinnî olmuştur. Onun fonetik tasarımı harfler, gırtlaktan başlayarak dudak ucuna kadar şöyle dizilir:¹⁴

“ء, ا, ه, ع, ح, غ, خ, ق, ك, ج, ش, ي, ي, ض, ل, ر, ن, ط, د, ت, ص, ز, س, ظ, ذ, ث, ف, ب, م, و”

1.1.2. Harflerin Sıfatları

Kur'ân üslûbundaki içsel müziği derinlemesine inceleyen bağımsız çalışmalarda, sesin temel bileşeni olarak kabul edilen harflerin sahip olduğu sıfatların, Kur'ân'da ses ve anlam arasındaki ilişkiyi belirleyen en önemli unsurlar arasında olduğu görülmektedir. Arapça harfler, mahreçlerine ek olarak, sıfatları (tını ve ses rengi) açısından da bir ayrım gösterir.¹⁵ Aynı mahreçten çıkan harfleri ayıran en önemli özellik sıfatlarıdır. Muhammed Mekkî, bu hususiyetleri göz önünde bulundurarak sıfatı, harfin seslendirilmesi sırasında sesin kesintisiz devam etmesi yahut durması, mahreçteki baskının gücü ya da zayıflığı gibi harflere özgü nitelikler olarak tanımlamıştır.¹⁶

Mahreçlerin sınıflandırılmasında olduğu gibi harflerin sıfatlarının sayısı da tartışmalı bir konudur. 29 harfin 44 sıfatını belirleyen¹⁷ Mekkî b. Ebû Tâlib'in (ö. 437/1045) yanı sıra Dâni (ö. 444/1053), bu sıfatları 16'ya kadar tespit edebildiğini belirtmiştir.¹⁸ Sıfatlar şu şekilde kategorize edilebilir: harf-i meçûre (kuvvetli harf), harf-i mehmûse (hafif sesli harf), harf-i şedîde (sert harf), harf-i rihve (yumuşak harf), harf-i mutbaka (damaksız harf), harf-i münfetihâ (serbest harf), harf-i müsta'liye (üst mahreçli harf), harf-i müstefîle (alt mahreçli harf), med ve lîn harfleri, harf-i safire, harf-i kalkale, harf-i münharife, harf-i mütefeşşî, harf-i müstetîl (uzun mahreçli), harf-i mütekerrir ve gunneli harfler.¹⁹

¹² Ganim Kaddûrî el-Hamed, *ed-Dirâsâtü's-savtiyye inde ulemai't-tecvîd* (Bağdat: Matbaatü'l-Hulûd, 1986), 122; Ali Çiftçi, "Hicri İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Perspektifinden Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Değerlendirilmesi", *Bilimname* 31 (2016), 142.

¹³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, nşr. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Semerrâi (Beyrut: y.y., 1408/1988), 21.

¹⁴ Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *el-Hasâ'is*, thk. Muhammed Ali en-Neccar (Kahire: y.y., 1371/1952), 1/ 45; Necdet Çağıl, *Kur'ân Belâgati ve Fonetiki Yönünden Kıraatler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 41.

¹⁵ Rahim Tuğral, *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvîdi* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009), 5-16.

¹⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 44; Mustafa Kılıç, "Kur'ân-ı Kerim Harfleri Bağlamında Bir İhtilaf Alanı (Lakap, Mahreç, Sıfat Eksenli Bir Değerlendirme)", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (30 Nisan 2021), 257.

¹⁷ Mekkî b. Ebû Tâlib, *er-Ri'âye li-tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkiki lafzi'tilâve*, nşr. Ahmed Hasan Ferhat (Dimaşk: y.y., 1393/1973), 115.

¹⁸ Ebu Amr ed-Dâni, *et-Tahdîd fil-itkân ve't-tecvit*, nşr. Gânim Kaddûrî Hamed (Bağdat: y.y., 1407/1988), 107.

¹⁹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, nşr. Abdusselâm M. Hârûn (Kahire: y.y., 1988), 4/432-436; İbn Cinnî, *Sırru snâ'ati'l-râb*, thk. Hasan Hendâvi (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1985), 1/46-48; Necdet Çağıl, *Kur'ân Belâgati ve Fonetiki Yönünden Kıraatler*, 40-41.

1.1.3. Harflerin Uyumunu ve Kelimedeki Tertibi

Birçok Arap dilbilimci, kelimelerde harflerin bir araya getirilmesinde üç temel unsurun etkili olduğunu belirtmiştir. Bu unsurlar; telaffuzun kolaylığı, dildeki hafiflik ve işitildiğinde hoş bir tını bırakmasıdır.²⁰ Birbirine yakın mahreçlere sahip harflerin söylenişi, uzak mahreçli harflere kıyasla dil için zordur. Özellikle, bir kelimenin sadece boğaz harfleri ile oluşturulup dil ucu harflerinin kullanılmaması, tek bir söyleyişte farklı hareketlerde bile seslendirilmesini zorlaştırır. Bu nedenle Araplar, bazı istisnalar dışında, çoğunlukla uzak mahreçli olan harfleri aynı kelimedeki bir araya getirmeye dikkat etmişlerdir.

İbn Düreyd (ö. 321/933), Arapların harfleri ve sesleri aynı kelimedeki birleştirirken göz önünde bulundukları inceliklere dair çeşitli örnekleri *Cemheretü'l-luga* adlı eserinin giriş bölümünde sunmuştur. Örneğin, rubâî ve humâsî yapıda gelen kelimeler, telaffuzda kolaylık sağlamak amacıyla ızlâk sıfatlı harfler (ف, ب, م, ن, ل) ile meydana getirilmiştir. Rubâî yapıda gelen sözcüklerde, ısmât sıfatına sahip harfler akıcılığı düşük olduğu gerekçesiyle çok fazla tercih edilmemiştir. Hafiflik ve akıcılık özellikleri taşıyan bazı harfler daha sık kullanılırken, bu niteliklere sahip olmayan harfler daha seyrek kullanılmıştır. Bu kapsamda Arapça'da en çok tercih edilen harflerin “ي, و, ء” olduğu,²¹ zor telaffuz edilen ve kapalılık özelliğine sahip “ظ, ظر, ص, ض” gibi harflerin ise az kullanıldığı görülmektedir.²²

1.1.4. Harflerin Ortak Anlam Alanı

Arap dilbilimciler, farklı kelimelerde tekrar eden harflerin, belirli bir anlam üzerinde yoğunlaştığını tespit etmişlerdir.²³ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is* isimli eserinde bu konuya ayrıntılı bir şekilde yer vermiş ve kitabın birçok bölümünde konuya ilişkin detaylı örnekler sunmuştur. Bu bağlamda, harflerin taşıdığı anlamların kelimelere nasıl yansıdığına dair verilen örneklerden biri, gayn (غ) harfinin gizlilik ve kaybolma anlamlarını taşımasıdır. Bu harfin kullanıldığı “غاب, غار, غاص, غمد, غمر, غرب, غرز, غرس, غرق, غلق, غلف, غش, غفر, غفر, غش, غلف, غلق, غرق, غرس, غرز, غرب, غمر, غمد, غاص, غار, غاب” şeklindeki fiillerin tümü benzer anlamlar etrafında toplanmıştır. “غاب” kelimesi gözden uzaklaşma anlamını taşıırken, “غار” kelimesi görünmez olma manasındadır. Benzer şekilde, “غلق” fiili örtmek veya kilit vurmak anlamında, “غفر” ise affetmek, silmek ya da örtmek anlamında kullanılır.²⁴ Nûn (ن) harfinin ortak olduğu “نبت, نفع, نفث” Nûn (ن) harfinin ortak olduğu “نبت, نفع, نفث” benzeri kelimelerde yaygın olarak belirginlik ve açığa çıkma anlamları görülmektedir. Ayrıca kâf (ق) harfi ayrılma ve kopma anlamlarını taşır. “عقر, رقم, قطع, قرع, شق, طرق” şeklinde kâf (ق) harfinin ortak kullanıldığı kelimeler benzer anlamlar doğrultusunda şekillenir.²⁵ Arapça'da bu tür ortaklıkların birçok örneği bulunabilir. Ancak, aynı harflerin kullanıldığı her kelimenin mutlaka aynı anlamı taşıyacağını söylemek zordur. Çünkü aynı harflerden oluşan ancak farklı anlamlara sahip kelimeler de mevcuttur. Bu durum, harfin sesinin sabit ve sınırlı anlamlara geleceğini düşündürür ki böyle bir şey olası değildir. Bununla birlikte bu tarz misallerin çokluğu, Arap dilinde harf ve sesin hem sanat hem de ifade gücü bakımından taşıdığı önemi

²⁰ Ebu Bekr İbn Düreyd, *el-Cemhere*, nşr. Remzi Münir el-Ba'lebekî (Beirut: Dâru'l-İlm, 1987), 1/46.

²¹ Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/435-436.

²² Sibeveyh, *el-Kitâb*, 4/436.

²³ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1/147-170, 495.

²⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1/113-114.

²⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1/155-162.

göstermektedir. Nitekim Arapça'da ses-anlam ilişkisi üzerine yapılan araştırmaların sayısı bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

1.1.5. Mâna ve Vezin Arasındaki Uyum

Arapça'nın dilsel zenginliğini gözler önüne seren bir diğer gösterge, kelimenin vezinleri ile anlamları arasındaki uyum ve ilişkidir. Bu duruma, mübâlağalı ism-i fail formu olan fa'âl (فَعَّال) vezni güzel bir örnek olabilir. Burada yer alan ayn (ع) harfinin şeddeli olması, anlamda güç ve çokluk anlamına gelir. Ayrıca, med harfi aracılığı ile uzatılması, dışarıdan etkide bulunan bir failin varlığına işaret eder.²⁶ Elif (ل) meddi ise fiilin açık ve net bir şekilde gerçekleştiğini gösterir.²⁷ Nitekim Allah'ın mutlak gücünü ve hâkimiyetini anlatan Kahrâr ve Cebbâr isimleri bu formda gelmiştir.

1.2. Arap Dilinde Sesin Mânaya Delâleti (ed-Delâletüs-Savtiyye)

Dilin, iletişimin ana araçlarından biri olduğu gerçeği tartışılmazdır. İbn Cinnî'nin, "Toplumların amaçlarını ve düşüncelerini aktarmak için kullandıkları fonemlerden meydana gelen bir iletişim aracıdır."²⁸ tarzındaki dil tanımı, kelimelerin iletişimdeki önemli rolünü açıkça ortaya koymaktadır. İnsanoğlu, sahip olduğu bu yetenek sayesinde, gördüklerini, duyduklarını ve zihninde beliren kavramları aktarmak için seslere dayalı kelimeler oluşturmuş; başka bir ifadeyle, kavramlara isim verme yolunu seçmiştir. Bu isimlendirme (vaz' etme) sürecinde, ses ile kavram arasında kurulan ilişki, Arapça dil araştırmalarında delâlet kavramıyla açıklanmıştır.²⁹

1.2.1. Delâlet

Mânanın lafız yoluyla kavranması şeklinde karşılık bulan delâlet; lafza dayalı ve lafız dışı olmak üzere iki kategoriye, ardından bu delâlet türlerinin her biri, tabî, aklî ve vaz'î şeklinde kategorize edilir. Lafza bağlı tabî delâlet, herhangi bir mânaya yönelik olarak kasten belirlenmeyen, aklın, lafız yoluyla onun işaret ettiği anlam (medlûl) arasında biyolojik, fizyolojik veya psikolojik bir ilişki kurarak ilkinden ikincisine ulaşmasıdır. Örneğin, yüz kızarmasının utangaçlığa, "ah" sesinin özleme, yüzdeki sarılığın korkuya ve "o" sesinin bıkkınlık ve iç sıkıntısına işaret etmesi gibi.³⁰ İşte sesin anlamı olan ilişkisi bağlamında vurgulamak istediğimiz asıl husus, lafızların ve harflerin diziliminde ortaya çıkan ahenktir. Zira bu ahenkle birlikte meydana gelen tesir, lafızların lügat manaları ile doğal bir bağ kurabilmeyi sağlar. Kur'ân-ı Kerîm, muhataplarına ulaştırmayı amaçladığı mesajları âyetler aracılığıyla aktarırken, bu âyetleri oluşturan harflerin seçimini, seslerin tonunu ve bu seslerin dizilimini anlamı tam olarak yansıtmak şeklinde tasarlar. Örneğin, Hz. Yûsuf'un kuyuya atıldığını aktaran **وَأَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ** "Onu götürüp kör kuyunun dibine bırakmaya karar verdiler ve bunu yaptılar"³¹ ifadesindeki **"الْجُبِّ"** kelimesi, adeta Hz. Yûsuf'un kuyuya düşüşü esnasında duyulan sesi yansıtır.³²

²⁶ Muhammed Mübarek, *Fıkhul-luğa ve Hasâisu'l-Arabiyye* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1960), 281-282; Kâmilî Beşîr, *es-savt ve'd-delâle fi'l-Kur'ân* (Cezayir: Oran Üniversitesi Sosyal Bilimler ve İslam Medeniyeti Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 184.

²⁷ Kâmilî Beşîr, *es-savt ve'd-delâle fi'l-Kur'ân*, 184.

²⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1/30.

²⁹ M. Ali Şimşek, "Delâlet Kavramı Çerçevesinde Lafız-Mana İlişkileri", *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2001), 81.

³⁰ Mehmet Erdem/Tahsin Deliçay, "Mantık, Belâgat ve Usûl-ü Fıkh İlimleri Arasında Ortak Bir Kavram Olarak Delâlet", *Marife* 2/1 (2002), 177.

³¹ Yûsuf 12/15.

³² Keleş, "Kur'ân Tilavetinde Ses ve Mana İlişkisi", 177-198.

Lafza bağlı aklî delâlet ise bir sesin, özel bir anlam için kasten konulmayıp akıl vasıtasıyla bilgiye ulaşmasına denir. Mesela, kapı arkasından gelen bir sesin orada bir kişinin varlığını işaret etmesi bu tür bir delâlete örnektir. Vaz'î delâlet, gösteren ile gösterilen arasında kaçınılmaz bir aklî ya da doğal ilişki olmadığında, örf, kültür, ortak iletişim ve kullanım üzerinden aklın, gösterilen şeye dair bilgi edinmesidir. Örneğin, "insan" kelimesinin düşünebilen bir varlığa işaret etmesi bu tür delâlet örneklerindedir.³³

1.2.2. Ses ve Delâlet İlişkisi

Sesin anlama olan ilişkisi, pek çok dilbilimci tarafından incelenmiş ve tartışma konusu olmuştur. Kavramlarla bu kavramları oluşturan sesler arasında bir nedensellik bağının olup olmadığı, eski dönemlerden bu yana ele alınan bir meseledir. Arapça'da "ed-delâletü's-savtiyye" terimiyle ifade edilen ses delâleti, kelimelerin fonetiği ve telaffuz tarzının mânaları ile olan bağlantısına dikkat çeker.³⁴ Arapça kelimelerin anlamlarıyla olan ilişkisini tespit eden Arap dilbilimcileri, sesin mâna ile arasındaki bağı ortaya çıkarmışlardır. Halîl b. Ahmed öncülüğünde seslendirilen bu düşünce Sibeveyhi tarafından geliştirilmiş, İbn Cinnî vasıtası ile daha ileriye taşınmış ve olgunlaştırılmıştır.

Halîl b. Ahmed, dilin sesbilimsel ve ritmik yapısını ayrıntılı bir şekilde irdelemiş, ondan önce hiç kimse bu konulara onun kadar derinlemesine yaklaşmamıştır. Ondan sonra gelenler ise sadece onun ortaya koyduğu kurallara bazı düzeltmeler ve eklemeler yapmışlardır. Halîl b. Ahmed, bazı gramer kaidelerinin anlama bağlantılı olarak oluştuğunu vurgulamış ve bu iddiasını birçok misalle desteklemiştir. Örneğin, çekirge öttü anlamındaki "صَرَ الْجُنْدُبُ صَرِيرًا" cümlesinde yer alan "صَرَ" fiili, çekirgenin sesindeki sürekliliği neredeyse duyumsatmaktadır. Yine bu kökten türetilen "صَرَصَرَ" ise "صَرَصَرَ" örneğinde buğdaylar kısa aralıklarla sesler çıkardı anlamında kullanılmış ve rüzgârın tesiriyle meydana gelen buğday sesindeki kesikliği telaffuzunda hissettirmiştir.³⁵ Arap dilinde kelimelerin bu yolla türediğine dikkat çeken Halîl b. Ahmed, bu tür örneklerin Arapça'da yaygın olduğunu belirtmiştir. O, kelimelerin türetildiği biçimin, anlama doğrudan etki ettiğini savunmuştur. "صَلَّ" kökünden türeyen "صَلْصَلَةٌ" ve "زَلَّ" kökünden türeyen "زَلْزَلَةٌ" gibi kelimeler bu bağlamda zikredilebilecek diğer örneklerdir.³⁶ Fiillerin kök harflerinden yeni kelimeler oluşturulmuş ve bu yöntem Araplar arasında sıkça tercih edilmiştir. Bu yöntemle, hareketin ritmi ses tonlamasına yansıtılmış ve tasrif yoluyla çeşitlendirilmiştir. Halîl b. Ahmed seslerin tonlamasını ve fonetik yapısını şu şekilde açıklamıştır: "Konuşan kişi, fiilin gerçekleştiği sıradaki hareketi seslerle taklit ederek ifade eder. Atın dizgininin çıkardığı sesi ifade etmek amacıyla "صَلَّصَلُ اللَّجَامُ" ifadesini kullanır. Dileseydi "صَلَّ اللَّجَامُ" diyebilirdi; fakat bu ifade, dizginin bir kez ses çıkardığını belirtir. Oysa anlatan kişi, dizginin sürekli ses çıkardığını "صَلَّصَلُ اللَّجَامُ" ifadesiyle vurgular ve tekrar eden sesi tek kelimeyle ifade ederek daha çok kelime kullanma zorunluluğundan kurtulmuş olur."³⁷

Halîl bin Ahmed'in talebesi Sibeveyhi ise *el-Kitâb* adlı eserinde, benzer formdan türeyen kelimelerin ses yapısı ile anlamları arasındaki yakın ilişkisi üzerinde durmuş, benzer yapıya sahip mastarların birbirine yakın anlamlar taşıdığını ifade etmiştir.³⁸ Özellikle,

³³ Mehmet Erdem vd., "Mantık, Belâgat ve Usûl-ü Fıkıh İlimleri Arasında Ortak Bir Kavram Olarak Delâlet" 177.

³⁴ Okıç, *Kur'ân-ı Kerîm Üslûb ve Kıraatı*, 21-22; Keleş, "Kur'ân Tilavetinde Ses ve Mana İlişkisi", 177-198.

³⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, 1/56.

³⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, 1/55-56.

³⁷ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, 1/55.

³⁸ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/14-15.

hareket ve heyecan bildiren "فَعْلَان" vezni ile ilgili pek çok durumu ele almıştır. Örneğin "الْتَرَوَان" ve "الْتَقْرَان" kelimelerinin bedenini yükselip titremesi anlamında, "دَوْرَان" ve "جَوْلَان" kelimelerinin ise dairesel bir döngüyü ve devinimi ifade ettiğini belirterek, iki formun da hareketlilik ve heyecan teması etrafında şekillendiğini vurgulamıştır. Sibeveyhi, tıpkı hocası Halil b. Ahmed gibi kelimenin yapısındaki fazlalığın anlamdaki artışa işaret ettiğini ve bu fazlalığın vurgu ve mübalağa amacı taşıdığını belirtmiştir.³⁹ Bunu Arapça'dan birçok kelime örneğiyle açıklamış ve anlam üzerindeki etkisini izah etmiştir. Örneğin, "حَسْنٌ" fiili sert olmak veya kaba davranmak anlamına gelirken, aynı fiilin "أَفْعُوْعَلٌ" babındaki türevlerinden olan "أَحْسُوْشُنٌ" ise çok sertleşmek ya da fazlasıyla kaba davranmak anlamına gelir.⁴⁰ Burada fiilin anlamı ile onu oluşturan sesler arasında ince bir ilişki bulunmaktadır. Sibeveyhi, bu bağlantıyı fark etmiş ve önemli tespitlerde bulunarak, sonraki araştırmacılara geniş bir çalışma alanı açmıştır. Nitekim bu telakki sonraki ulemâ tarafından benimsenmiş, hatta resmî'l-mushaftaki farklı yazımın dahi "ziyade harfin ziyade anlama delalet ettiği" temeline dayandırılarak gerekçelendirildiği olmuştur.⁴¹

İbn Cinnî, Halil b. Ahmed ve Sibeveyhi'nin izinden giderek, Arapçanın fonetik ve ritmik yapısını, ses ve anlam ilişkisini dikkate almış ve bu zengin dili daha ileri bir seviyeye taşımaya çalışmıştır. Ona göre ses ile anlam arasındaki ilişkide harflerin sıfatı ve mahreçler önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca bu bağlantının, lafzın şeklinde ve sarf yapılarına dair delâletlerde ortaya çıktığını öne sürmektedir.⁴² Bu konular, İbn Cinnî'nin *el-Hasâ'is* adlı eserinde kapsamlı şekilde ele alınmış, konuyu merkezine alan özel başlıklar⁴³ altında detaylı bir biçimde incelenmiştir. İbn Cinnî çalışmasında, sesin telaffuzunun anlam üzerine etkisi üzerine kurduğu teoriyi birçok örnekle desteklemiş ve önceki dilbilimcilerin üzerinde durmadığı detaylı konulara değinmiştir. Örneğin, "حَضَمٌ" ve "قَضَمٌ" kelimeleri üzerine yaptığı analizde şu farklara işaret eder: "حَضَمٌ" fiili, "حَضَمٌ" "الرَّجُلُ الْبَطِيخُ" yani "Adam karpuz yedi" örneğinde olduğu gibi sulu yiyecekler (örneğin, salatalık veya karpuz) için kullanılır. "قَضَمٌ" fiili ise "قَضَمَ الدَّابَّةُ شَعِيرَهَا" örneğinde "Hayvan arpasını yedi" anlamında sert besinleri yeme eylemini ifade için tercih edilir. İbn Cinnî, bu fiiller arasındaki farkın, seslerin özelliklerinden kaynaklandığını belirtir.⁴⁴ Rihvet yani yumuşak telaffuz özelliğine sahip hâ (خ) harfinin ve yumuşak yiyeceklerle ilişkilendirildiğini savunurken, kâf (ق) harfinin sertliği ve zorluğu ifade ettiğini, bu yüzden kuru yiyeceklerle bağlantılı olarak kullanıldığını vurgular. Kâf (ق) harfi, aynı zamanda kalkale harfidir ve zorlu yiyeceklerin tüketilmesinde bu sertliğin yansıdığını ifade eder.

2. Kur'ân'da Sesin Mânaya Delâleti ile İlgili Yaklaşımlar

Müslüman âlimler, Kur'ân'ın i'câzını anlatırken sesin anlamla olan uyumunun Kur'ân'ın mucizevi yönleri içerisinde zirvede yer aldığını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda yer verdiğimiz âlimlerin yaklaşımlarını klasik ve çağdaş dönem başlıkları altında inceleyebiliriz. Klasik dönem, İ'câzu'l-Kur'ân çerçevesinde ses-mana delâletinin bağımsız çalışmalarda işlendiği hicrî IV. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıla kadar uzanan

³⁹ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/15.

⁴⁰ Sibeveyhi, *el-Kitâb*, 4/75.

⁴¹ Konuya dair geniş bilgi için bk. Resul Akcan, *Mushaf İmlâsının İrfânî Yorumu: Merrâkuşî Örneği* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022), 124-125.

⁴² İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1/501.

⁴³ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1/499-516.

⁴⁴ İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, 1/509.

dönemi kapsamaktadır. Modern dönem ise 19. yüzyıldan içinde yaşadığımız çağa kadar olan süreçtir.

2.1. Klasik Dönem Âlimlerinin Yaklaşımları

Kur'ân'ı belâgat yönünden ele alarak onun mucizevî yapısını sistemli bir şekilde açıklayan ilk kişi Rummânî (ö. 384/994)'dir. Kur'ân'ın mucizevî üslûbunu yedi farklı yönden incelemiş, belâgati ise bu yönlerin en başına yerleştirmiştir.⁴⁵ Rummânî belâgati, "anlamın en güzel kelimelerle kalbe ulaştırılması" olarak tanımlamış ve on kısma ayırdığı belâgatin en üst düzeyine Kur'ân'ın belâgati yerleştirmiştir. Bu kısımlar arasında ses ile bağlantılı olarak ses uyumu (telâ'um), âyet sonlarındaki ses ahengi (fevâsıl) ve tecânüs olmak üzere üç bölüme özellikle vurgu yapmaktadır.⁴⁶ Belâgat üzerine yazılan diğer eserlerde pek görülmeyen ses uyumluluğu konusuna dikkat çeker ve telâ'umu âyetlerden doğrudan örnekler vermeksizin Kur'ân'ı câziyle ilişkilendirme yönünde bir çaba gösterir.⁴⁷ Rummânî'ye göre telâ'um, harflerin bir araya gelmesindeki uyumdur ve tenâfürün (seslerin birbirine zıt olması) zıddıdır. Ayrıca Kur'ân'daki telâ'um, en yüksek belâgat seviyesine sahip olan telif türüdür ve Kur'ân'ın tümü bu özelliğe sahiptir.⁴⁸

Rummânî, Kur'ân'ı câzinin bir diğer önemli unsurunun fasıla olduğunu, aynı zamanda fasılanın Kur'ân'ın ses ve anlam uyumunu sağlayan içsel âhengi ortaya çıkardığını belirtir. Ona göre Kur'ân fasılları iki kategoriye ayrılır. Bunlardan ilki, "aynı tür harflerden oluşan" fasıllardır ve bunlara Kamer, Münâfikun, Tûr ve Tâhâ sûreleri örnek gösterilebilir. Örneğin, Tûr sûresi sürekli râ (ج) sesi ile sonlanmaktadır. İkinci grupta ise "birbirine yakın harflerden oluşanlar" fasıllar bulunmaktadır ve Fâtiha sûresi'nin âyet sonlarındaki mim (م) ve nun (ن) harfleri buna örnek olarak gösterilebilir.⁴⁹

Ebu Süleyman Hattâbî (ö. 388/998), lafız ve anlam bakımından Kur'ân'ı câzinin *Beyânü i'câzi'l-Kur'ân* isimli eserinde ele almış ve bu konuyu derinlemesine incelemiştir. Hattâbî, Kur'ân'ı farklı kılan en temel özelliğinin; harfleri, muhatap ve işlenen konuya göre titizlikle belirlenmesi olarak açıklamıştır.⁵⁰ Ayrıca Hattâbî, Kur'ân'ı câzinin büyük bir kısmını sesin özelliklerine dayandırmış ancak bu konuyu eserlerinde bağımsız bir başlık altında ele almamıştır. Bunun yerine, çeşitli örneklerle ses ve anlam arasındaki mucizevî ilişkiye değinmiştir.

Belâgat konusunda Kur'ân'ı mucize olarak görenlerden biri de Bakillânî'dir (ö. 403/1013). Ona göre Kur'ân, benzersiz nazmı, hayranlık uyandıran te'lifi ve eşsiz belâgati sayesinde insanların erişemeyeceği bir noktada yer almaktadır.⁵¹ Kur'ân'daki ifadelerin telaffuzunun mânaya tesiri açısından mucize oluşu hususunda Bakillânî'nin öne çıkardığı en önemli noktalardan biri, Kur'ân-ı Kerim'deki mukattaa harfleridir. Bu

⁴⁵ Rummânî, *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Halefullah-M. Zağlûl Sellâm (Kahire: Dârul-Maârif, 2005), 75.

⁴⁶ Rummânî, *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'an*, 77.

⁴⁷ Rummânî, *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'an*, 96.

⁴⁸ Rummânî, *en-Nüket*, 75-76; Celalettin Divleki, "Ali b. İsa er-Rummânî'nin İ'câz Anlayışı", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2016), 27-28.

⁴⁹ Rummânî, *en-Nüket*, 98.

⁵⁰ Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed el-Hattâbî, *Beyânü i'câzi'l-Kur'ân* (Mısır: Darul-Mearif, t.y.), 22-23; Celalettin Divleki, "Hattâbî'nin İ'câz Anlayışı ve Kur'ân'ın İfade Biçimine Yönelik Tenkitlere Yaklaşımı", *EKEV Akademi Dergisi* 17/60 (2014), 105.

⁵¹ Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Basri el-Bâkillânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, nşr. M. Şerif Sükker (Beyrut: y.y., 1411/1990), 30.

harflerin kullanım sayısı, hemzesiz elif de dahil olmak üzere yirmi dokuzdur ve Arap alfabesindeki harf sayısına tekabül eder. Tekrarlar hariç tutulduğunda, mukattaa harflerinin sayısı toplamda on dört olarak karşımıza çıkmaktadır. Bakillânî'ye göre bu harfler, Arap alfabesindeki harflerin taşıdığı tüm özellikleri yansıtmaktadır.⁵² Öte yandan, mukattaa harflerinin sûrelerin muhtevasıyla yakından ilişkili olduğunu, bu harflerin ses ve anlam açısından sûrelerin genel yapısına uygun olarak seçildiğini savunur. Örneğin, sadece Kâf ve Şûrâ sûreleri kaf (ق) harfi ile başlar. Sûrelerde kaf (ق) sesi çokça kullanılmış olup, kafiye oluşturacak şekilde sıkça yer verilmiştir. Müfessirlerin işarî yorumlarına göre, kaf (ق) harfi Kur'ân'ı simgeleyen bir şifre olarak kabul edilmektedir. Her iki sûrede de kaf (ق) harfi tam 57 kez kullanılmıştır ve bu sayıların toplamı, Kur'ân'daki sûre sayısı olan 114'e eşittir.⁵³

Kendinden önceki âlimler nazım (sözdizimi) düşüncesini dile getirmiş olsalar da bu alandaki çalışmalarıyla şöhrete kavuşan kişi Abdülkâhîr el-Cürçânî'dir (ö. 471/1078-79). Cürçânî'ye göre bir sözün, söyleyen kişinin amacını tam olarak ifade edebilmesi ve muhatap kitlenin takdirini kazanması için lafız, mâna ve nazım unsurlarını içermesi gerekmektedir. Lafız, düşünceleri aktarmak için kullanılan harfler ve kelimelerken, anlam, bir kimsenin zihnindeki ve muhatabına aktarmak istediği düşüncelerdir. Bu bağlamda, lafızlar mânaların şekli, mâna ise bu şekillerle iletilen içeriklerdir. Abdülkâhîr el-Cürçânî, kelime ve anlam arasındaki bu yakın ilişkiyi açıkladıktan sonra nazmı, mânanın en uygun formunu ve bu formun iletilmesi amacıyla en uygun sözcük ya da sesin seçilmesi olarak tanımlar.⁵⁴ Cürçânî, Kur'ân lafızlarının tek başına şekil ve ses bakımından bir değer ifade etmediğini, fakat bir nazım içerisinde bulduklarında özgün bir anlam taşıdığını belirtir.⁵⁵

Kur'ân i'câzını ses açısından ele alan önemli isimlerden biri de Ziyâeddîn İbnü'l-Esîr'dir (ö. 637/1239). İbnü'l-Esîr, kelimelerin fonetik yapısını ve fesâhatini öne çıkararak Kur'ân dilinin estetik güzelliğini ve ifade gücünü açıklamaya çalışmıştır. Ona göre bir kelimenin güzelliği, kulağa hoş gelmesi ve anlamını doğru yansıtmasıyla doğrudan ilişkilidir.⁵⁶ Bu bağlamda İbnü'l-Esîr, kelimelerin estetiğini "zevk-i selim" ile ilişkilendirir ve bunu lafzın açık ve anlaşılır olmasına dayandırır.⁵⁷ Müellif, bu görüşlerini destekleyen en belirgin misalin Kur'ân üslûbu olduğunu ifade eder. Zira Allah kelâmı olan Kur'ân'a bakıldığında, barındırdığı tüm yabancı kelimelere karşın, dilinin anlaşılır ve akıcı olduğu görülmektedir.⁵⁸

2.2. Çağdaş Dönem Âlimlerinin Yaklaşımları

Modern dönem âlimleri, Kur'ân dilinin telaffuz keyfiyetini ve bunun anlam ile oluşturduğu uyumu beyân bağlamında incelemişlerdir. Her ne kadar bu konuda

⁵² Bakillânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, 66; Celalettin Divleki, "Bakillânî'nin İ'câz Anlayışı", *EKEV Akademi Dergisi* 80 (2019), 84.

⁵³ Muhittin Akgül, "Mukattaa Harfleri ve Kur'ân İ'câzındaki Yeri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 63; Metin Çetin, *Kur'ân Bütünlüğünde A'râf Süresinin Konulu Tefsiri (Ehl-İ Sünnet ve Şia Arasında Karşılaştırmalı)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 14-21;

⁵⁴ Abbas Fadl Hasan, *İ'câzu'l-Kur'ân* (Amman: y.y., 1991), 65.

⁵⁵ Abdülkâhîr el-Cürçânî, *Esrâru'l-belağa*, nşr. Helmut Ritter (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1954), 44-47; Kadir Kınar, "Abdulkahîr el-Cürçânî'nin Nazım Teorisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2006), 81.

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-sair fi edebi'l-kâtibi ve ş-şair*, thk. Ahmed el-Hûfi-Bede'î Tâbâne (Kahire: Daru Nehdati Mısır, 1973), 1/95; İbnü'l-Esîr, *el-Cami'ul-kebir fi sına'ati'l-manzumi mine'l-kelami ve'l-mensur*, nşr. M. Cevad-Cemil Said (Bağdat: y.y., 1375/19561), 1/ 195-196.

⁵⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-sair*, 1/91,195-196.

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-sair*, 1/162.

geleneksel yaklaşımları sürdürmüş olsalar da yeni yaklaşımlar geliştiren bazı girişimler olmuştur. Bu girişimler, Kur'ân'ın beyânî mucizesini, âhenk ve sanatsal unsurlarla harmanlayarak ses ve akustik güzelliğın anlam üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalardır. Bu alanda öne çıkan en tanınmış isimler ise Mustafa Sâdık er-Râfî ve Seyyid Kutub'dur.

Râfî, Kur'ân belâğatinin ses-anlam ilişkisi bakımından mucizevi bir seviyede olduğuna dikkat çeken isimlerden biridir. Kur'ân belâğatinin temelini oluşturan unsurlara *İ'câzü'l-Kur'ân* eserinde detaylıca yer vermiş, bu i'câzın sadece üslûpta değil, harf ve kelime diziliminde de bulunduğünü belirtmiştir. Ayrıca Kur'ân harflerinin telaffuzu sırasında tınların adeta dilin melodik birer nağmesi olarak ortaya çıktığını belirtmiş ve bu niteliğın başka herhangi bir metinde bulunmadığını dile getirmiştir.⁵⁹

Râfî'den sonra Seyyid Kutub da Kur'ân'ın üslûbundaki derin hikmetleri ortaya çıkarmaya çabalamıştır. Kur'ân dilinde tasvirin ana unsur olduğunu ve en güçlü aracını teşkil ettiğini vurgulayarak şöyle demiştir: *"Kur'ân hem duysal olayları hem de görünen sahneleri, hayal dünyasında canlandırılan bir tablo olarak sunar. Yine zihinsel kavramları, ruhsal durumları, insan tiplerini ve insan doğasını da hayal dünyasında canlandıran bir tablo haline getirir. Sonra tabloyu daha ileri bir noktaya taşıyarak ona hareketlilik ve canlılık verir. Bu noktada, zihinsel bir kavram, görünür bir şekil ve dinamik bir harekete evrilir; ruhsal bir durum, bir tablo haline gelir; insan figürleri canlanırken, insan doğası da somut bir hale bürünür. Olayları, tasvirleri ve ifadeleri canlı bir varlık gibi hareketli hale getirir. Buna bir de diyaloglar eklendiğinde, hayal gücünü harekete geçiren tüm unsurlar tamamlanmış olur."*⁶⁰

Seyyid Kutub, Kur'ân'ın kalbe ve akla aynı anda hitap eden tasvirler sunduğünü, öte yandan duygulara, gözle ve kulaklara hitap eden etkileyici sahneleri uyumlu ve estetik görüntüler aracılığıyla sergilediğini dile getirir. Kur'ân'da lafız ve mânayı birbirinden ayırmayan Kutub, O'nun, güçlü ve çeşitli betimlemelerle şekillendirdiği üslûbunda anlam ile o anlamı yansıtan kelimenin tınısını birlikte sunduğünü belirtir.⁶¹ Ona göre, Kur'ân'daki tasvire derinlik kazandıran en önemli unsurlardan biri, kelimelerin özenle seçilmesi ve uyumlu bir şekilde dizilmesinden kaynaklanan münasebet ve harmonidir. Kur'ân'daki kelimeler ve bu kelimelerin ifade ettiği anlamlar arasındaki ilişkiye bakıldığında, birçok âyette ortaya çıkan bu içsel uyum açıkça fark edilir. Örneğın, Nisa sûresi'nde şu âyette ifade ve tasvir arasındaki uyum net bir şekilde gözlemlenir: **وَإِنَّ مِنْكُمْ لَمَنْ لَيَبْطِئَنَّ** "İçinizden bazıları vardır ki (cihat konusunda) pek ağırdan alırlar."⁶² Âyet okunduğında, özellikle "**لَيَبْطِئَنَّ**" (ağırdan alırlar) kelimesinin tınısından bir yavaşlık ve ağır hareket etme manzarası canlanır. Bu kelimeyi okuyan kişi, telaffuz sırasında neredeyse duraksar veya yavaşlar, bu da kelimenin anlamını fiziksel bir etkiyle pekiştirir.⁶³

⁵⁹ Mustafa Sadık er-Râfî, *İ'câzü'l-Kur'ân ve'l-belağatu'n-nebeviyye*, nşr. M.Said el-Uryan (Kahire: y.y., 1952), 162-163.

⁶⁰ Seyyid Kutub, *et-Tasvîrü'l-fennî fi'l-Kur'an*, çev. Ömer Aydın-Ertuğrul Özalp (İstanbul: İşaret yayınları, 2015), 93.

⁶¹ Seyyid Kutub, *et-Tasvîrü'l-fennî fi'l-Kur'an*, 194-195.

⁶² en-Nisâ 4/72.

⁶³ Seyyid Kutub, *et-Tasvîrü'l-fennî fi'l-Kur'an*, 119.

3. Sesin Mânaya Delâletinin Kıyamet Âyetlerine Tatbiki

Bu bölümde, önceki kısımlarda teorik olarak ele aldığımız ses-mâna ilişkisini somutlaştırarak kıyamet âyetleri özelinde görmeye çalışacağız. Özellikle kıyamet âyetlerinde bu ses uyumu ve anlamın çağrışımı diğer âyetlere göre daha belirgindir. Kıyamet sahneleri, cennet ve cehennemliklerin durumları anlatılırken, Kur'ân'daki seslerin olayın muhtevasına uygun olarak kullanıldığı görülmektedir.⁶⁴ Örneğin, diriliş gününü tasvir eden âyetlerde kullanılan pasif sesler evrenin itaatini yansıtırken⁶⁵ vurgulu ve tiz seslerin kullanıldığı⁶⁶ âyetlerde kargaşa sahnelerine geçiş yapılmaktadır. Cennet nimetlerinin anlatımında ise daha sakin ve dingin bir ses âhengi hakimdir.⁶⁷

3.1. Kıyametin Başlangıcını Tasvir Eden Âyetlerde Ses Mâna Delâleti

Kur'ân'da kıyamet, birçok isimle anılmış ve kâinata zuhur edecek büyük inkılap, varlıkların yaşayacağı dehşet verici hadiseler, yüzlerce farklı ve etkileyici üslûpla işlenmiştir. Kur'ân'da kıyamet, yetmiş farklı yerde "يَوْمَ الْقِيَامَةِ" (kıyamet günü) olarak geçmekle birlikte, "الْغَاشِيَةِ" (her şeyi saran),⁶⁸ "الْحَاقَّةُ" (kesinlikle vuku bulacak olan),⁶⁹ "الْقَارِعَةُ" (sarsıcı dehşetiyle vuran),⁷⁰ "الصَّاحَّةُ" (kulakları sağır eden yankı),⁷¹ "الطَّامَّةُ الْكُبْرَى" (büyük felaket) ve "الْوَاقِعَةُ" (mutlaka gerçekleşecek olan)⁷² gibi farklı isimlerle de zikredilmiştir.

3.1.1. Kıyametin İsimleri

Kârî'a kelimesi, Kur'ân'da kıyametin dehşetini ve felaketini betimlemek için tercih edilen güçlü bir ifadedir. Zorluk, yıkım, bela, facia gibi anlamlara gelen bu kelimeyi müfessirler kıyametin korkutucu olayları ve vuku bulması olarak tefsir etmişlerdir.⁷³ Süreye "الْقَارِعَةُ" kelimesiyle başlanması, kıyametin korkunç ve sarsıcı bir şekilde gelişini simgeler. "ق، ر، ع" harflerinden oluşan bu kelime, her harfin kendine özgü ses özellikleriyle kıyametin dehşetini resmeder. İncisar sıfatlı kâf (ق) harfi patlayıcı bir etki yaratırken, râ (ر) harfi tekrar eden sarsıntıyı, ayn (ع) harfi de şiddet ve kuvveti belirtir. Bu kelimenin art arda üç kez tekrarlanması, kıyametin dehşetini ve bilinmezliğini daha da pekiştirir.⁷⁴

Kıyameti betimleyen bir diğer kelime "الْوَاقِعَةُ" dır. Sözlükte "büyük facia, aniden zuhur eden yıkım ve bela" anlamlarına gelen bu kelime,⁷⁵ kıyamet olayının şiddeti ve dehşeti nedeniyle bu şekilde adlandırılmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır, "وَقِعَ" kelimesinin düşmek anlamına geldiğini, "الْوَاقِعَةُ" kelimesinin ise "şiddetli bir düşüş" anlamında olduğunu

⁶⁴ Okıç, *Kur'ân-ı Kerîm Üslub ve Kıraatı*, 21-22.

⁶⁵ İsa Boullata, "Kur'ân'ın Retorik Yorumu: İ'caz ve İlgili Konuları", çev. Hayati Aydın, *İslami Araştırmalar Dergisi* 18/3 (2005), 154.

⁶⁶ Ses tonlarıyla yapılan makam icralarının mânaya etkisini gösteren bazı âyet örnekleri için bk. Keleş, "Kur'ân Tilavetinde Ses ve Mana İlişkisi", 177-198.

⁶⁷ Hayati Aydın, "Kur'ân'ın İ'caz (Taklit edilmezlik) Olgusu", *Van Yüzüncü yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 41 (2018), 293-294.

⁶⁸ el-Gâşiye 88/1.

⁶⁹ el-Hâkka 52/1.

⁷⁰ el-Kâria101/1.

⁷¹ Abese 80/33.

⁷² Vâkıa 56/1.

⁷³ Ahmed b. Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmî'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988), 18/258; Râzî, *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtîhu'l-Gayb* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1992), 23/359-360.

⁷⁴ Seyyid Kutub, *fi zilâli'l-Kur'ân* (Beyrut: Daru's-Şurûk, 1402/1982), 6/3961.

⁷⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1971), 8/4702.

belirtir.⁷⁶ Bu kelimenin harfleri, özellikle kaf (ق) ve ayn (ع) harflerindeki vurgu, bu düşüşün şiddetini ve yankısını tasvir eder. Kelimenin vav (و) harfinin ardından gelen medd ve sükûn, bir nesnenin düşüşünü çağrıştırırken, kaf (ق) harfi bu düşüşün patlama etkisini, ayn (ع) harfi ise yankılarını simgeler.

Gâşiye sûresinde geçen **هَلْ أَتَيْكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ** "(Resûlüm!) Dehşeti her şeyi kaplayan kıyametin haberi sana geldi mi?"⁷⁷ âyetinde, "örtmek" ve "sarmak" anlamlarına gelen "عَسَى" fiilinden türetilmiş olan "الغاشية" kelimesi, her şeyi tamamen saran, kuşatan olay anlamına gelmektedir.⁷⁸ Kıyamet günü, halkı ansızın yakalayan ve şiddetiyle her yeri kuşatan dehşetli olaylar ile herkesi saracağından dolayı "gâşiye" kelimesiyle tanımlanmıştır.⁷⁹ Kelimeyi meydana getiren gayn (غ) ve şîn (ش) harflerinin tınları anlamı pekiştirir. Arap dilbilimcilerinin, aynı harfleri içeren kelimelerin genellikle ortak bir anlam taşıdığı yönündeki gözlemlerini daha önce açıklamıştık. Gayn (غ) harfi de gizlilik, kapalılık ve belirsizlik anlamları içerir ve harfin bulunduğu kelimelerde söz konusu anlamlar hakimdir. "الغاشية" kelimesinde gayn (غ) harfi uzatılarak kullanılmış olup, bu da belirsizliğin ve gizliliğin uzun bir süre devam ettiğini ifade eder. Şîn (ش) harfinin "yayılma" anlamına gelen özelliği ise bu gizliliğin genişlemesini ifade eder. Görüldüğü gibi, Kur'ân kıyamet sahnelerini anlatmak amacıyla kullandığı kelimeleri, meydana gelecek olayların etkisini hissettirecek şekilde seçmiştir.

فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَةُ الْكُبْرَى "Her şeyi alt üst eden o büyük felâket geldiği vakit"⁸⁰ ifadesinde, kıyameti anlatmak için "الطَّامَةُ" kelimesi kullanılmıştır. Bu kelime, güçlü ve yankı yapan bir tınıyla gelir ve insana, her yeri kaplayan ve her şeyi sürükleyen bir tufanı çağrıştırır.⁸¹ Sıfat itibariyle inficar ve itbak niteliklerini bünyesinde barındıran, aynı zamanda şeddeli ve temdidli ta (ط) harfinin derin ve güçlü tınısı, hemen akabindeki âyette geçen "Ve görene cehennem apaçık gösterilmiştir"⁸² ifadesi ile cehennemin korkunçluğunu resmeder.

3.1.2. Kıyametin Kopuşu

Kıyametin kopması anında meydana gelecek hadiseler, Kur'ân'ın en başta nazil olan sûreleri ile anlatılmaya başlanmıştır. Müddessir sûresinde kıyametin nasıl gerçekleşeceğini anlatan âyetlerin fasılalarındaki ton, anlatılan olayın atmosferi ile üslûbun ilişkisini ortaya koymaktadır. **فَإِذَا نَقَرَ فِي النَّافُورِ فَذَلِكَ يَوْمَ عَسِيرٍ عَلَى الْكَافِرِينَ غَيْرُ** "Sura üflendiği vakit, işte o gün zorlu bir gündür, inkârcılara kolay olmayan."⁸³ anlamındaki âyetlerde, kıyamet sahnesi detaylandırılır. Zikredilen sûrede, ilk kez **نَقَرَ فِي النَّافُورِ** ifadesi yer almıştır. Başka âyetlerde geçen "وَنَفَخَ فِي الصُّورِ" ifadesi "نَقَرَ فِي النَّافُورِ" ile aynı manaya gelmekle birlikte, **نَقَرَ** fiili daha vurgulu bir telaffuzla gelerek manayı kuvvetlendirmiştir. Elmalılı "نَقَرَ" kelimesinin vurma ve boru çalma anlamlarına geldiğini, dolayısıyla "nâkûr"un da üfleyerek çalınan bir boru olduğunu belirtir.⁸⁴ Şiddetli ses, sur'un nakr'a benzetilmesine neden olmuş ve bu güçlü ses daha somut bir şekilde ifade edilmiştir. Nakûr kelimesinin tercih edilme nedeni de çınlayan ses imajının daha etkili olmasıdır.

⁷⁶ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7/396.

⁷⁷ el-Gâşiye 88/1.

⁷⁸ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 9/166-167.

⁷⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 9/166-167.

⁸⁰ en-Nâziât 79/ 34.

⁸¹ Seyyid Kutub, *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016), 336.

⁸² en-Nâziât 79/ 36.

⁸³ el-Müddessir 74/8-10.

⁸⁴ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 8/418.

3.1.3. İnsanın Ahvalı

Kıyamet anında insanın durumu şöyle anlatılır, وَقَالُوا أَمَّا بِهٖ وَآئِي لَهُمُ التَّنَٰوُشُ مِنْ مَّكَانٍ بَعِيْدٍ (İş işten geçtikten sonra:) ‘Ona inandık’ demişlerdir, ama uzak yerden (dünya hayatı gelip geçtikten sonra) imana kavuşmak onlar için nasıl mümkün olur?⁸⁵ âyet, kıyamet günü insanlar panik içinde kaçıırken, yakalandıklarında imana sarılmak istediklerini ama söz konusu çabanın boşuna olduğunu ifade eder. "التَّنَٰوُشُ" kelimesi "almak" mânasında kullanılır, ancak tefâ'ul formunda kullanıldığı için ilgili fiilin zorluk ve gayret sonucunda gerçekleştiğini ifade eder. Yani, iman elde etmek artık zorla ulaşılabilecek, ama bir türlü başarılamayacak bir eylemdir.

Buna benzer bir kullanımı başka bir âyette de görmekteyiz: بَلْ تَأْتِيهِمْ بَعْتَهُ فَبَتَّبَهُمْ فَلَا بِلَٰكِي كَٰذِبِينَ (Bilâkis kendilerine o (kıyamet) öyle âni gelir ki, onları şaşkırtır. Artık ne reddedebilirler onu ne de kendilerine mühlet verilir.)⁸⁶ Buradaki "تَبَّتْهُمْ" kelimesinde, "apışıp kalma" anlamını taşıyan he (هـ) harfi tekrar edilerek, aniden gelen kıyametin dehşeti karşısında insanların şaşkınlık ve çaresizlik içindeki halleri betimlenir. "الْبُهْتُ" kelimesi, beklenmeyen bir durum meydana geldiğinde şaşkınlık içinde kalma⁸⁷ anlamına gelir tıpkı فُبِهتَ اللَّبِي كَفَّرَ "Bunun üzerine kâfir apışıp kaldı."⁸⁸ buyruğunda olduğu gibi. Dolayısıyla "تَبَّتْهُمْ" kelimesi, kıyametin aniden gelmesiyle insanların dehşete düşüp ağızları açık kalma durumunu tasvir etmektedir.

3.1.4. Diriliş Günü

Tarik sûresi, ölümden sonraki dirilişi konu alan bir sûre olarak, "Göğe ve Tarık'a"⁸⁹ yeminiyle başlar. Kıyamet günü tasvir edilirken, önce Tarık'a kâsem edilmesinin çeşitli hikmetleri vardır. "طَارِقُ" kelimesinin içindeki ta (ط), kâf (ق) ve râ (ر) harfleri Arapçanın en kuvvetli harflerindedir.⁹⁰ Bu kelime, Arap alfabesinin en güçlü dört harfinden ikisini içerir. Bu harfler, cebr, şiddet, kalkale gibi kuvvetli sıfatlarla donatılmıştır. "طَرِقُ" fiilinden türeyen "طَارِقُ" kelimesi, "döven, sertçe vuran" gibi anlamlara gelir.⁹¹ Yani bu kelime, yalnızca lügat anlamı değil, harflerin ses tonuyla da bu güçlü anlamları pekiştirir. Yıldız anlamına gelen başka kelimeler olmasına karşın "Tarık" kelimesinin seçilmesi, harflerinin kuvvetli sıfatlara sahip olmasından kaynaklanmaktadır.⁹²

Hesap günününün tasvirinin yapıldığı Tekvir sûresinde, lafzın anlamıyla meydana getirdiği kuvvetli uyumu görmekteyiz: وَإِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ "Amellerin yazılı olduğu defterler açıldığında,"⁹³ Buradaki "نُشِرَتْ" kelimesindeki şîn (ش) harfi, şeddelli bir şekilde okunabilir. Bu okumayla anlam, "Amel defterleri tamamen açılıp saçıldığında" şeklinde güçlenir ve defterlerin açılırken çıkardığı ses kelimenin telaffuzunda hissedilir. Sahne, kıyamet gününde her gizlinin açığa çıkacağına ve insanların amel defterleriyle hesap vermeye

⁸⁵ Sebe' 34/ 52.

⁸⁶ el-Enbiyâ 21/ 40.

⁸⁷ Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, nşr. M. Seyyid Kilânî (Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.), 1/63.

⁸⁸ el-Bakara 2/258.

⁸⁹ et-Târik 86/1.

⁹⁰ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1980), 229.

⁹¹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-ayn*, 5/96-99; Mükerrer el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1410/1990), 10/215-218); Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 9/105-106.

⁹² Bahattin Dartma, "Kur'an'ın Ses-Söz -Anlam Uygunluğu", *Marife* 4/1 (2004), 68.

⁹³ et-Tekvir 81/10.

hazırladıklarına işaret etmektedir. Âyetin fonetik yapısı, bu temayı en uygun ve etkili kelimelerle canlandırır.

3.2. Kıyamet Hallerinin Sonu: Cennet-Cehennem Tasvirlerinde Ses Mâna Delâleti

Şimdiye kadar kıyametin korkutucu yönleri, gerçekleşme biçimi ve insanın kıyamet esnasındaki durumlarını ele aldık. Bu bölümde ise, cennet ve cehennemi konu alan âyetlerdeki ses-anlam ilişkisini ele alacağız. İlk bakışta cennet ve cehennem âyetlerinin kıyametle olan bağlantısı sorgulanabilir. Ancak, ilk dönemlerden itibaren kıyameti konu edinen eserlerde kıyamet halleri genellikle beş aşamada ele alınmıştır: sûra üflenmesi, diriliş (ba's), toplanma (haşır), hesap ve nihai duraklar olan cennet ve cehennem. Dolayısıyla kıyamet hallerinin son aşaması olan ebedi saadet ve ebedi hüsrân mekânlarına dair âyetler ve ifadelerdeki ses-anlam ilişkisi de söz konusu incelemenin kapsamına dahil olmaktadır.

3.2.1. Cehennem Tasvirlerinde Ses Mâna Delâleti

Cehennem azabının tasvirini konu alan Kehf sûresinin 29. âyetinde yer alan "مُهَل" kelimesi, yüzlere dökülen erimiş madeni anlatırken kullanılır. Zikredilen kelimedeki kalın harfler yerine yumuşak harfler kullanılmış ve he (ه) harfindeki incelikle adeta erimişlik hissi verilmiştir. Yüzü haşlayan anlamında "يَشْوِي" fiilindeki şîn (ش) harfi, erimiş maddenin yüze dökülüşünde çıkan sesi hissettirir. Bu kelime yerine "أَنْصَح" veya "طَبَّح" kullanılsaydı, aynı etki sağlanamayacaktı.

Cehennemdeki dehşeti tasvir eden Fâtır sûresinin 37. âyetinde yer alan صَرَخَ fiili, şiddetle bağırarak, imdat istemek ve feryat etmek anlamlarına gelir. Bu fiil, يَضْطَرُّونَ kelimesinde daha vurgulu bir biçimde kullanılmıştır. "صَرَخَ" kelimesine göre "يَضْطَرُّونَ" kelimesi, feryatların şiddetini daha güçlü ve etkileyici bir biçimde ifade eder. Kelimenin içindeki sert harfler, cehennemin azabıyla boğuşan insanların çığlıklarını duyar gibi bir etki yaratır. Safir sıfatını taşıyan sâd (ص) harfi, hırıldılı bir sesi çağırıştırırken, inficar sıfatına sahip ta (ط) harfi ise patlama sesini akla getirir. Kelimedeki sâd (ص), ta (ط) ve hâ (خ) harfleri isti'la sıfatını taşımaktadır, yani sesleri kalın çıkar. Bu da feryatların şiddetini ve azabın korkutucu büyüklüğünü vurgular. Öte yandan kelimenin orijinalinde bulunmayan ta (ط) harfinin eklenmesi, çığlıkların ne kadar yoğun ve dayanılmaz olduğunu göstermek için kullanılmıştır. Kelimenin telaffuzu bile, içindeki insanların şiddetli acılar içinde bağırduklarını hissettiren bir etkiye sahiptir.⁹⁴ Eğer bu kelime yerine "يَدْعُونَ" gibi bir lafız kullanılsaydı, çığlıkların şiddeti bu kadar etkili bir şekilde hissettirilmezdi.

3.2.2. Cenneti Tasvir Eden Âyetlerde Sesin Mânaya Delâleti

Nebe sûresi'nin 31-36. âyetlerinde, takva sahipleri için hazırlanan cennet nimetlerindeki tasvir ses-mâna delâleti açısından oldukça dikkat çekicidir. Mesela, جَرَاءَ مِنْ رَبِّكَ عَطَاءَ حَسَابًا, "Bütün bunlar Rabbinden bir bağıştır."⁹⁵ ifadesinde "جَرَاءَ" ve "عَطَاءَ" kelimeleri medd-i muttasıl ile uzatılarak okunur. Bu uzatmalar, verilen nimetlerin sonsuz ve bol olduğunu vurgular. Kelimelerdeki bu uzatmalar, bağışların cennetteki sürekliliğini ve bolluğunu

⁹⁴ Seyyid Kutup, *et-Tasvir*, 92-93.

⁹⁵ en-Nebe, 78/ 36.

sesin ritmiyle hissettirir.⁹⁶ Cennet nimetleri anlatılırken, *رَبْرَابًا ظُهُورًا سَقِيَهُمْ رِزْقُهُمْ سَرَابًا ظُهُورًا* "Rableri onlara tertemiz bir içecek sunar"⁹⁷ gibi ifadelerde "سَقِيَهُمْ" kelimesi, içeceklerin zahmetsizce sunulduğunu hissettirir. Dünyadaki içeceklerden bahseden âyetlerde ise *أَسْقَيْنَاكُم مَّاءً فَزَاتَا* "Sizlere tatlı sular içirdik"⁹⁸ ifadesinde geçen "أَسْقَى" fiili, içmenin bir çaba gerektirdiğini îmâ eder. "سَقَى" kelimesi cennet içecekleri için kullanılırken, "أَسْقَى" kelimesi dünya içecekleri için kullanılır; bu da cennet nimetlerinin külfetsiz olduğunu, dünya nimetlerinin ise zahmet gerektirdiğini gösterir.⁹⁹

Cennet ehlinin tasvir edildiği Fâtır sûresinin 33-35. âyetlerinde kullanılan kelimelerin melodik yapısı ve ses tınları, cennet hayatının kolaylık ve ferahlık dolu atmosferine tam uyum sağlamaktadır. Örneğin, "الْحَرْنَ" kelimesinden sükûn kaldırılmış, bu hafifletme ile cennet ortamındaki huzuru ve devam eden güzel atmosferi yansıtır hale getirilmiştir. Aynı şekilde, "نَصَبٌ" ve "لُعُوبٌ" kelimeleri de cennet hayatında yorgunluk ve usançtan tamamen uzak bir atmosferi ifade etmek için latif bir hafiflikle gelmiştir. Cennet "دَارِ الْمَقَامَةِ" ifadesi ile tasvir edilirken, bu kelimenin müzikal yapısı da sakin ve huzurlu bir atmosferi yansıtır.¹⁰⁰

3.2.3. Cennet ve Cehennem Karşılıklı Tasvirleri

Kur'ân-ı Kerîm'de cennet ve cehennemin karşılıklı olarak zikredildiği âyetlerde, sesin mânaya delâleti açısından dikkat çekici örnekler yer almaktadır. Cehennemi tasvir eden âyetlerde, şiddetli ve sert seslerin, cennetle ilgili âyetlerde ise yumuşak ve hafif seslerin kullanılması mânanın hissedilmesini sağlamaktadır. Örneğin, cehennemin tutuşturulmasını ifade eden *وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ* "Cehennem tutuşturulduğunda"¹⁰¹ âyetindeki "سُعِّرَتْ" lafzında ayn (ع) harfinin şeddeli gelmesi, cehennemin şiddetli ve yakıcı alevlerini tasvir etmektedir. Bu harf, sesin boğazdan çıkışıyla birlikte, cehennemin derinliklerinde oluşan büyük bir yangını ve azabın büyüklüğünü kulağa duyurur. Bu, cehennemin yakıcılığını ve dehşetini artıran bir mûsiki ortaya koyar. Aynı zamanda, cehennemin yakıcı alevlerinin, içindeki kimseleri sarıp kuşatması bu şiddetli ses ile desteklenir.¹⁰² Buna karşın, cenneti tasvir eden *وَإِذَا الْجَنَّةُ أُرْفِتْ* "Cennet yaklaştırıldığında"¹⁰³ âyetindeki "أُرْفِتْ" kelimesi ise hafif ve akıcı bir tınıya sahiptir. Bu kelimenin telaffuzundaki kolaylık ve akıcılık, cennete girecek olanların işinin ne kadar rahat ve kolay olduğunu, cennetin kendilerine yaklaştırıldığını ve rahatlıkla ulaşılabileceğini ima eder. Kelimenin mûsiki yapısı, cennete girmenin huzurunu ve yumuşaklığını hissettirecek şekilde tasarlanmıştır. Bu da cennet ehli için her şeyin kolaylaştığını ve Allah'ın rahmetinin onları çevrelediğini ifade eder.

Ğaşiye sûresinde de cennet ve cehennem ehlinin tasvirleri karşılıklı olarak sunulmaktadır. *وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ خَاشِعَةٌ* "O gün bir takım yüzler zelildir" ifadesi, zillet ve yorgunluğu sert ve tınısı ağır kelimelerle ifade ederken, hemen ardından gelen *وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاعِمَةٌ* "O gün bir takım yüzler de mutludurlar" ifadesi ise sakin ve huzurlu bir tınıya sahiptir. Bu iki sahnenin arasında kurulan kontrast, cennet ve cehennem ehli arasındaki büyük

⁹⁶ Necati Tetik, "Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'ân ve Kıraat", *Kur'ân ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik-Sempozyumu* (Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 17-18 Mayıs 2001), 305.

⁹⁷ el-İnsân 76/ 21.

⁹⁸ el-Mürselât 77/ 27.

⁹⁹ Celaleddin Abdurrahman es-Süyûtî, *el-İtkan fi ulumi'l-Kur'ân* (Kahire: y.y., 1394/1974), 2/ 308.

¹⁰⁰ Seyyid Kutup, *Kıyâmet Sahneleri*, 161.

¹⁰¹ et-Tekvîr 81/ 12-13.

¹⁰² Seyyid Kutub, *fi zilâl*, 6/3838; Kâmil Beşîr, *es-Savt ve'd-delale fi'l-Kur'ân*, 222.

¹⁰³ et-Tekvîr 81/ 12-13.

farkı ifade etmek için seslerin kullanıldığı dikkat çekici bir örnektir. Cehennemdeki kimselerin acı ve ızdırabını yansıtan sert kelimeler, cennetteki müminlerin rahatlığını betimleyen hafif ve melodik kelimelerle tezat oluşturur. Görüldüğü üzere cennet ve cehennem tasvirlerinde kullanılan sesler, âyetlerin anlamını güçlendiren önemli birer unsurdur. Kur'ân'da sesin mânaya delâleti, kıyamet âyetlerinde daha da belirgin hale gelmekte; cehennem azabının dehşeti ve cennet nimetlerinin huzuru, harflerin ve kelimelerin yapılarıyla iç içe geçerek daha derin bir etki bırakmaktadır.

Sonuç

Kur'ân'da sesin mânaya delâletinin kıyâmet âyetleri bağlamında ele alındığı çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Arapça'nın, ses-anlam ilişkisi bakımından başka dillere nazaran daha derin ve kapsamlı bir dil olarak öne çıktığı tespit edilmiştir. Çalışma süresince ele alınan ses-anlam ilişkisi, kelimelerdeki mûsiki, lafızların kalıpları ve anlam ile bütünleşen yapıları, Arapça'nın bu konuda üstün olduğunu göstermektedir. Arap dilinde her sesin ve bunların tonlamasının, anlamın oluşumu ve değişiminde etkili olduğu açıktır. Kur'ân'da kullanılan harflerin, sözcüklerin ve bağlaçların, buldukları yere göre derin mânalar taşıdığı ve bu unsurların tasvirlerde kastedilen anlamı zihinde canlandırdığı gözlemlenmiştir. Örneğin, Hz. Yûsuf'un kuyuya atıldığını aktaran **وَاجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ** "Onu götürüp kör kuyunun dibine bırakmaya karar verdiler ve bunu yaptılar"¹⁰⁴ ifadesindeki **الْجُبِّ** kelimesi, adeta Hz. Yûsuf'un kuyuya düşüşü esnasında duyulan sesi yansıtır.

Çalışmanın temelini oluşturan, Arap dilbilimcileri tarafından geliştirilen "ed-delâletü's-savtiyye" kavramı, sesin anlamla ilişkisini ifade etmektedir. Bazı dilbilimciler, lafzın telaffuzunun, harflerinin ve hecelerinin kastedilen anlamla doğrudan bağlantılı olduğunu savunmuştur. Halîl b. Ahmed öncülüğünde dile getirilen bu düşünce Sîbeveyhi'nin çalışmalarıyla geliştirilmiş, İbn Cinnî vasıtası ile daha da ileriye taşınmış ve olgunlaştırılmıştır. İbn Cinnî'nin dilin fonetik ve ritmik özellikleri ile anlam arasındaki ilişkiyi özgün tespitlerle derinleştirerek Arapça'ya önemli bir katkı sunduğu görülmüş ve onun ses ve anlam ilişkisine dair tespitleri üzerine yapılan çalışmaların, bu alandaki katkılarını tam olarak ortaya koymaktan uzak olduğu anlaşılmıştır. Çalışmada bu teorilere kısmen değinilmiş olup, kapsam sınırlılığı nedeniyle detaylı inceleme yapılamamıştır.

İslam alimleri, Kur'ân'ın mucizevî bir kelâm olmasındaki unsurlardan biri olan ses ve mânâ bağlantısını ele almış, bu ilişkiyi Kur'ân i'câzının en zirve yönlerinden biri olarak kabul etmişlerdir. Kur'ân'a anlama amacıyla yapılan birçok tefsir çalışmasının, genellikle kelimelerin lügat anlamlarına odaklandığı; ancak harflerin telaffuzuyla ortaya çıkan seslerin anlamı zenginleştirdiği ve zihinde çeşitli çağrışımlar oluşturduğu gerçeğine yeterince değinmedikleri gözlemlenmiştir. Bu özelliklerin tefsir ilminde dikkate alınması, Kur'ân'ın derin mana ve hikmetlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Çalışma, kıraat ilminin Kur'ân'daki ses ve anlam uyumunu anlamada kilit bir rol oynadığını göstermektedir. Farklı kıraatlerde harflerin ve kelimelerin ses yapıları anlamla uyumlu bir şekilde ele alınarak, tefsir ilminde anlamı pekiştiren yorumların yapılmasına imkân tanır. Kur'ân'ın farklı kıraat vecihlerinde seslerin vurgu ve

¹⁰⁴ Yûsuf 12/15.

tonlamasının anlam derinliğini artırdığı gözlemlenmiştir. Özellikle kıyamet âyetlerinde görülen ses-mâna uyumu, belâgat ve fesâhat yönünden Kur'ân'ın ulaşılamaz bir noktada durduğunu göstermektedir. Kur'ân'daki ses-mâna uyumu, i'caz yönünü destekleyen özgün bir özellik olarak ortaya çıkmaktadır. Seslerin, cümle ve âyet yapısı içinde anlamı doğrudan destekleyen bir fonetik yapıya sahip olması, Kur'ân'ın edebi ve dilbilimsel üstünlüğünün somut bir örneğidir. Bu çalışmada ortaya konan tespitler, kıraat ve tefsir çalışmalarına sesin anlam üzerindeki etkisini dikkate alan bir yorum çerçevesi sunmaktadır. Son olarak bu çalışmanın, ses ve anlam ilişkisini inceleyerek Kur'ân'ın edebi derinliğini ve telaffuz özelliklerinin anlam üzerindeki etkisini araştırarak gelecekteki çalışmalara ışık tutması ümit edilmektedir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışma Dr. Öğretim Üyesi Selahattin Öz danışmanlığında 26.08.2019 tarihinde tamamladığımız "Kur'an'da Sesin Mânaya Delâleti: Kıyamet Âyetleri Örneği" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. <i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article is extracted from my master thesis dissertation entitled "Sounds Signifying Meaning in The Qur'an: The Judgement Day Verses", supervised by Dr. Selahattin Öz (Master's Thesis, 26 August 2019). <i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça / References

Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl. *Kitabu'l ayn*. nşr. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Semerrâî. 8 cilt. Beyrut: 1408/1988.

Akcan, Resul. *Mushaf İmlâsının İrfânî Yorumu: Merrâkuşî Örneği*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2022.

Akdağ, Soner. *Kur'ân Dilinin Fonetik Yapısı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Akgül, Muhittin. "Mukattaa Harfleri ve Kur'ân İ'câzındaki Yeri". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2006), 49-65.

Akkâd, Abbas Mahmud. *Lugatü's-şâire*. Kahire: y.y., 1995.

Âkûb, İsâ. "Cemâliyetü'l-Müfredetü'l-Kur'âniyye inde Ziyâiddin İbn Esîr". *Mecelletü't-türâsi'l-Arabi*. 44 (1412/1991).

Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. 3 Cilt. Ankara: TDK Yay., 2000.

Aksan, Doğan. *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınları, 2006.

Alûsî, Ebu'l-Fadl Şihabuddîn el-Bağdadî. *Ruhu'l-meanî fi tefsiri'l-Kur'âni'l-azim ve's-sebi'l-mesani*. 30 Cilt. Daru'l-Fikr, ts.

Aydın, Hayati. "Kur'ân'ın İ'caz (Taklit edilemezlik) Olgusu". *Van Yüzüncü yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 41 (2018), 277-308.

Ayyıldız, Erol. "Râfîi'nin İ'câzu'l-Kur'ân'ı ve Arap Edebiyatı Tarihi'nin Son Cildinin Tetkiki". *UÜİFD* 3/3 (1991), 141-149.

Bâkîllânî, Ebu Bekr Muhammed b. et-Tayyib el-Basri. *İ'câzu'l Kur'ân*. nşr. M. Şerif Sükker. Beyrut: 1411/1990.

Beşîr, Kâmilî. *es-Savt ve'd-delale fi'l-Kur'ân*. Cezayir: Oran Üniversitesi Sosyal Bilimler ve İslam Medeniyeti Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Bişr, Kemâl. *İlmü'l-esvât*. Kahire: Daru'l-Ğarîb, 2000.

Bolay, M. Naci. "Delâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*. 9/119-122. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Boullata, İsa. "Kur'ân'ın Retorik Yorumu: İ'caz ve İlgili Konuları", çev. Hayati Aydın, *İslami Araştırmalar Dergisi* 18/3 (2005), 325-334.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihâh*, nşr. Ahmed Abdülğafûr Attâr. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990.

Cürcânî, Abdülkâhir Ebu Bekr b. Abdîrrahman b. Muhammed. *Esraru'l-belağa*. nşr. Hellmut Ritter. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1954.

Cürcânî, Abdülkâhir Ebu Bekr b. Abdîrrahman b. Muhammed. *Delailu'l-i'caz*, nşr. Mahmud Muhammed Şâkir, Kahire: 1404/1984.

Çağıl, Necdet. *Kur'ân Belâgati ve Fonetîği Yönünden Kıraatler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002.

Çetin, Metin. *Kur'ân Bütünlüğünde A'râf Sûresinin Konulu Tefsiri (Ehl-İ Sünnet ve Şia Arasında Karşılaştırmalı)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Çiftçi, Ali. "Hicri İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Perspektifinden Harflerin Mahreçleri ve Sıfatlarının Değerlendirilmesi". *Bilimname*, 31 (2016), 131-177.

Dânî, Ebu Amr. *et-Tahdîd fi'l-itkân ve't-tecvîd*, nşr. Ganim Kaddurî el-Hamed. Bağdat: 1407/1988.

Dartma, Bahattin. "Kur'ân'ın Ses-Söz -Anlam Uygunluğu". *Marife* 4/1 (2004), 65-79.

Dıraz, M. Abdullah. *En Mühim Mesaj Kur'ân*, çev. Suat Yıldırım. Ankara: Akçağ Yayınları, 1985.

Divleki, Celalettin. "Ali b. İsa er-Rummânî'nin (ö. 384/994) İcâz Anlayışı". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2016), 7-54.

Divleki, Celalettin. "Hattâbî'nin (ö. 388) İcâz Anlayışı ve Kur'ân'ın İfade Biçimine Yönelik Tenkitlere Yaklaşımı", *EKEV Akademi Dergisi*, 18/60 (2014), 97-124.

Divleki, Celalettin. "Bâkîlânî'nin (ö. 403/1013) İcâz Anlayışı", *EKEV Akademi Dergisi* 80 (26 Aralık 2019), 73-94.

Erdem, Mehmet – Deliçay, Tahsin. "Mantık, Belâgat ve Usûl-ü Fıkah İlimleri Arasında Ortak Bir Kavram Olarak Delâlet". *Marife* 2/1 (2002).

Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-luğa*. nşr. Abdüsselâm M. Hârûn- M. Ali en-Neccâr. Kahire: 1384-87/1964-67.

Gazzâlî, Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *Mi'yarü'l-ilm fi'l mantık*. çev. Ali Durusoy ve Hasan Hacak, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Ganim Kaddurî, el-Hamed. *ed-Dirâsâtü's-savtiyye inde ulemai't-tecvîd*. Bağdat: Matbaatü'l-Hulûd, 1986.

Hattâbî, Ebu Süleyman Ahmed b. Muhammed b. İbrahim. *Beyânü icâzi'l-Kurân*. Mısır: Daru'l-Mearif, ts.

İsfahânî, Râgıb el-. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kurân*. nşr. M. Seyyid Kilânî, Beyrut: Dâru'l-Marife, ts.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *el-Hasâ'is*. 3 Cilt. nşr. Muhammed Ali en-Neccar, Kahire: 1371-76/1952-56.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman. *Sırru smâ'ati'l-i'râb*. 2 Cilt. thk. Hasan Hendâvî, Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1985.

İbn Düreyd, Ebu Bekr. *el-Cemhere*. nşr. Remzi Münir el-Ba'lebekkî, Beyrut: Daru'l-İlm, 1987.

İbn Fâris, *es-Sâhibî*, nşr. Seyyid Ahmed Sakr. Kahire: 1977.

İbn Hişam, en-Nahvî. *Katrü'n-Neda*. nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid, Kahire: ts.

İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed. *el-Meseli's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir*. 4 Cilt. nşr. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tâbâne, Kahire: Daru Nehdati, 1973.

İbnu'l-Esir, Ebu'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed. *el-Cami'ul-kebir fi sma'ati'l-manzumi mine'l-kelami ve'l mensur*. nşr. M. Cevad - Cemil Said, Bağdat: y.y., 1375/19561.

İbn Manzûr, Mükerrrem el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. 11 Cilt. Beyrût: Dâru' Sâdır, 1410/1990.

İnce, Nazife Nihal. *Hicri İlk Dört Asırda Arap Dili Sesbilim Çalışmaları*. Konya: Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1980.

Kaya, Murat. "Kur'ân Üslûbu ve Başlıca Hususiyetleri". Bişkek, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi* 1-2 (2006), 289-311.

Kaya, Mustafa. *Arap Dili Fonetigi Ses-Anlam İlgisi*. Erzurum: Eser yayınları, 2011.

Keleş, Mehmet. "Kur'ân Tilavetinde Ses ve Mana İlişkisi". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22 (Aralık 2023), 177-198.

Kınar, Kadir. "Abdulkahir Cücani'de Nazım Teorisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2006), 65-101.

Kur'ân Yolu. Hayreddin Karaman vd. Ankara: DİB Yayınları, 2023.

Kutub, Seyyid. *fi Zilâli'l-Kur'ân*. 7 Cilt. Beyrut: Daru'ş-Şurûk, 9. basım, 1402/1982.

Kutub, Seyyid. *et-Tasviru'l-fenni fi'l-Kur'ân*, çev. Ömer Aydın-Ertuğrul Özalp, İstanbul: İşaret Yayınları, 2. Basım, 2015.

Kutub, Seyyid. *Kur'ân'da Kıyamet Sahneleri*, İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016.

Mâcid, en-Neccâr. *ed-Delâletü's-Savtiyye fi'l-Kur'ân-ı Kerîm*. PDF: y.y., 2007. <http://www.aqaedalshia.com/books/najjaryan/>

Mekkî, Ebû Tâlib Muhammed el-Kaysî. *er-Riâye li-tecvîdi'l-kıra'e ve tahkiki lafzı't-tilâve*, nşr. Ahmed Hasan Ferhat, Dimaşk: 1393/ 1973.

Mekki, Muhammed. *Nihâyetü'l-kavli'l-müfid fi ilmi't-tecvîd*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.

Muhammed Bişr, Kemal. *İlmu'l esvat*. Kahire: Daru Garîb, 2000.

Mübarek, Muhammed. *Fıkhu'l-luğa ve hasâisu'l-Arabiyye*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1960.

Okiç, Muhammed Tayyib. *Kur'ân-ı Kerîm Üslub ve Kırâati*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1977.

Râfî, Mustafa Sadık. *İ'cazü'l-Kur'ân ve'l-belağatu'n-nebeviyye*. nşr. M. Said el-Uryan, Kahire: 1952.

Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed. *Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb*. 23 Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.

Rummânî, Ebu'l-Hasen Ali b. İsâ b. Alî. *en-Nüket fi icâzi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Halefullah – M. Zağlûl Sellâm, Kahire: Dâru'l-Maârif, 2005.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr. *el-Kitap*. 4 Cilt. nşr. Abdusselâm M. Hârûn, Kahire: 1988.

Celeddin Abdurrahman es-Süyûtî. *el-İtkan fi ulumi'l-Kur'ân*. Kahire: y.y., 1394/1974.

Şimşek, M. Ali. "Delâlet Kavramı Çerçevesinde Lafız-Mâna ilişkileri". *Nüsha: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2001), 80-111.

Tayyan, Muhammed Hasan. "Araplarda Fonetik". çev. Ahmet Yüksel. *OMÜİFD* 17 (2004), 301-319.

Tetik, Necati. "Ses ve Anlam İlişkisi Bakımından Kur'ân ve Kıraat". *Kur'ân ve Dil-Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu* (17-18 Mayıs 2001), 297-312.

Tuğral, Rahim. *Ana Hatlarıyla Kur'ân Tecvîdi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2009.

Yavuz, Mehmet. "İbn Cinnî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Kitabevi, 1971.

Yıldırım, Seyit. *Sibeveyh ve Kıraatler*. Ankara: Sonçağ Yayınları 2024.

Yüksel, Ahmet. "İlk Dönem Arap Dilcilerinde Fonetik Çalışmalar: el-Halil b. Ahmed el-Ferâhidî Örneği". *OMÜİFD* 24-25 (2007), 133-149.